

lost is. Zelfs de grootste vreugde, zoals bij een huwelijk, is hier in deze wereld-tijd niet volmaakt. Wanneer het glas aan stukken ligt roepen alle aanwezigen: *mazzel tov*, veel geluk! Scherven die geluk brengen. Scherven die helpen om ook in het huwelijk realistisch te leven.

Na de voltrekking van huwelijk breekt het moment aan dat het feest kan beginnen. De dag begon met vasten, maar zal eindigen met feestelijkheden. Er zal gemusiceerd worden en gedanst, gegeten en gedronken. Op verschillende momenten tijdens het feest zullen de zeven lofzeggingen over het huwelijk worden herhaald.

En als het nu niet goed gaat?

De glasscherven kunnen ook een symbool worden van het eigen huwelijk. In dat geval is er de mogelijkheid van echtscheiding. Daarvoor is niet voldoende dat het huwelijk ontbonden wordt volgens de regels van de burgerlijke samenleving. Er is meer voor nodig. Deut. 24 wijst daarin de weg. De procedure is als volgt: de man geeft de opdracht tot het

schrijven van een echtscheidingsbrief (*get*). Dit gebeurt onder toezicht van een rabbijnse rechtbank. Vervolgens wordt de brief overhandigd aan de vrouw, die verplicht is deze in ontvangst te nemen. Zij moet dus meewerken aan haar eigen echtscheiding. Door de *get* zijn beide partners vrij om een nieuw huwelijk aan te gaan.

Als echter de vrouw de echtscheiding wil, maar de man niet, ontstaat er een groot probleem. Want de vrouw is niet gerechtigd een echtscheidingsbrief te laten opstellen. En zonder *get* is er geen echtscheiding. De partners blijven aan elkaar verbonden.

Gaan man en vrouw uit elkaar zonder echtscheidingsbrief, dan is er geen echtscheiding en blijft de vrouw een gebondene (*agoena*). Ze kan geen nieuw huwelijk aangaan.

Eventuele kinderen die geboren worden uit een niet legitieme verbintenis worden *mamzer* genoemd (geborenen uit een verboden relatie). Voor deze kinderen is het later heel moeilijk om toestemming te krijgen voor een Joods huwelijk.

Voor het ontbinden van een huwelijk is een *get*, een echtscheidingsbrief nodig

Duitse theologen ten tijde van het Derde Rijk

C.C. den Hertog

‘Zo kunnen we met grote waarschijnlijkheid op grond van de vergelijking van de stambomen van Jezus en hun eigenheid de conclusie trekken: Jezus’ ouders zijn geen Joden geweest’. Vermoedelijk hebt u bij het lezen van deze woorden de wenkbrauwen even gefronst. Ik stel u direct gerust: het zijn geen zinnen van mij. Hier hoort u de Duitse Nieuwtestamenticus Walter Grundmann. Bekend om zijn bruikbare en betaalbare commentaren op de evangeliën, die in vele pastorieën in de boekenkast staan. Wat minder bekend

is, is dat hij ten tijde van het Derde Rijk leiding gaf aan een instituut in Duitsland dat luisterde naar de weinig verheffende naam: ‘Institut zur Erforschung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben’ (Instituut ter onderzoek van de Joodse invloed op het Duitse kerkelijke leven).

Dit Instituut gaf ten tijde van het Derde Rijk verschillende boeken en pamfletten uit. Zo bewerkte men het Nieuwe Testament en zuiverde dat zorgvuldig van alle



C.C. den Hertog

Quasi-
weten-
schappelijk
wordt aan-
getoond dat
Jezus geen
Joods bloed
had

De ontjoodsing van
het religieuze leven
als opgave van de
Duitse theologie
en kerk



verwijzingen naar het Jodendom. Ook de liederen van de kerk werden bewerkt en ‘bevrijd’ van Joodse invloeden. Zo waren de woorden Halleluja, Jeruzalem en Hosanna zorgvuldig verwijderd. Bovendien werd een Catechismus uitgegeven om de jeugd te onderwijzen over het christelijk geloof. Eén korte passage daaruit: ‘Jezus uit Nazareth in Galilea geeft in zijn boodschap en houding blijk van een geest, die aan het Jodendom in alle opzichten tegengesteld is. De strijd tussen Hem en de Joden liep zo hoog op, dat die tot zijn kruisdood leidde. Dus kan Jezus niet een Jood geweest zijn. Tot op de huidige dag vervolgt het Jodendom Jezus en allen die Hem volgen met een onverzoenlijke haat. Daarentegen vonden met name arische mensen bij Jezus Christus antwoord op hun laatste en diepste vragen. Zo werd Hij ook de Heiland van de Duitsers’.

Walter Grundmann

Walter Grundmann was de directeur van het Instituut. Als exegeet gaf hij in meerdere publicaties ook de zogenaamd wetenschappelijke fundering onder de projecten waar ik hierboven over sprak. Het citaat waar ik mee begon, komt uit één

zo’n pamflet. Quasi-wetenschappelijk wordt aangetoond dat Jezus geen Joods bloed had. De stap dat Jezus – etnisch gezien – arisch was, maakt Grundmann niet. Maar de verkondiging van Jezus – zo weet hij te melden – is zuiver arisch: ‘Jezus staat hier (in zijn verkondiging van het koninkrijk van God) op één lijn met voor het oeroude arische denken fundamentele inzichten en hij verwerpt Joodse verwachtingen’. De kern van zijn betoog is als volgt: Jezus kwam uit Galilea. Daar woonden aan het begin van de jaartelling eigenlijk nauwelijks Joden. Joden hadden wel een agressief missiewerk in Galilea, waardoor velen in Galilea met tegenzin en onder dwang Joodse gewoonten hadden overgenomen – zo ook Jezus’ ouders en dus Jezus zelf. Jezus is dan degene die protest aantekent tegen de wettische Joden en die hartstochtelijk een andere boodschap brengt, namelijk dat God een God van liefde is. Zijn verzet tegen het Joodse wetticisme heeft Hem aan het kruis gebracht en nog altijd vervolgen de Joden de volgelingen van Jezus. Jezus had dus een strijd met het Jodendom – en zo heeft ook het Duitse volk een strijd tegen het Jodendom. Dat die strijd keihard is, blijkt wel daaruit dat de Joden Duitsland opnieuw een oorlog in gejaagd hebben (het boekje verschijnt in 1940).

Ook andere prominente theologen

Grundmann stond met deze gedachten niet alleen. Bekende theologen als E.

Hirsch, P. Althaus en G. Kittel lieten vergelijkbare geluiden horen. Zo schreef Kittel – bekend van het theologisch woordenboek op het Nieuwe Testament – in 1933 een boekje onder de titel *Die Judenfrage*. Als hij het ‘probleem’ van de Joden in kaart heeft gebracht, gaat hij op zoek naar



oplossingen. De eerste oplossing die hij bespreekt, is vernietigen ('Ausrottung') van de Joden. Hij kiest niet voor deze oplossing en de motivatie daarvan is verbijsterend: het is de Spaanse Inquisitie niet gelukt, het is de Russische pogroms niet gelukt, dus deze oplossing is niet te realiseren. Hij wijst de mogelijkheid van uitroeiing van het Joodse volk dus niet principieel af, maar voert slecht praktische bezwaren op.

Het is schokkend om zulke zaken te lezen uit de pen van mensen die dagelijks en intensief met de Bijbel bezig waren. Je zegt niets teveel wanneer je vaststelt dat zij op deze manier actief bijgedragen hebben aan de rechtvaardiging van de verschrikkingen van de Shoah. Het is verleidelijk om te denken dat zij verblind waren door hun tijd en dat we over deze uitwassen ons vandaag niet meer echt druk hoeven te maken. Ik zou willen dat het zo eenvoudig was. Maar de zaak ligt complexer.

Wegbereiders en motieven

Om te beginnen is het van belang dat we grondig beseffen dat het werk van Grundmann en anderen kon aanhaken bij werk dat al veel eerder gedaan was. Reeds in de 19e eeuw werd gesuggereerd dat Jezus geen Jood was. W. Fenske laat in zijn boek (zie de literatuurlijst onder dit stuk) uitvoerig zien dat Grundmann c.s. in een lange traditie stonden. Ook iemand als Adolf von Harnack – een toonaangevend vrijzinnig theoloog – heeft (overigens zonder dat zelf te willen) geholpen de bodem vruchtbaar te maken voor dergelijke gedachten. Hij schreef in 1924 dat het feit dat de kerk nog altijd het Oude Testament erkende als gezaghebbend niet anders te verklaren was dan als gevolg van een kerkelijke lamlendigheid. En wie het Oude Testament wil schrappen, is niet ver van het verwijderen van de Joodse sporen in het evangelie. Een ander punt dat we in ogenschouw moeten nemen, betreft de christologie

Theologisches Wörterbuch zum Neuen Testament

In Verbindung mit

Otto Bausert, Friedrich Baumgarten, Johannes Behm, Georg Bornemann, Hermann Waldemar Beyer, Friedrich Bihlmeyer, Rudolf Bultmann, Albert Debrunner, Kurt Döderlein, Gerhard Delling, Werner Foerster, Ernst Fuchs, Heinrich Gevecke, Walter Grundmann, Friedrich Haack, Johannes Herrmann, Joachim Jeremias, Hermann Kluckhohn, Karl Georg Kubli, Albrecht Oepke, Ernst Peterson, Herbert Preisker, Otto Prockel, Guttfried Quell, Gerhard von Rad, Karl Heinrich Rengstorff, Oskar Röhde, Hermann Sasse, Hans Heinrich Schaefer, Heinrich Schlier, Karl Ludwig Schmidt, Johannes Schneider, Julius Schleiermacher, Gotlob Schreck, Hans Freiherr von Soden, Gustav Stählin, Eilbert Stauffer, Artur Weiser, Hans Windisch

herausgegeben von

GERHARD KITTEL

ERSTER BAND: A–F



VERLAG VON W. KOHLHAMMER · STUTTGART

(leer aangaande Jezus Christus) die uit deze geschriften spreekt. Alleen al het feit dat er gesproken wordt over Jezus' ouders, doet zien dat op een wezenlijk punt de klassieke leer van de Kerk door deze mensen weersproken wordt. Jezus is uiteindelijk een bijzonder mens, het hoogtepunt van waar mensen toe kunnen komen. Maar Hij wordt niet meer beleden als God zelf in ons midden.

De orthodoxe leer aangaande Christus schuift een grendel voor dromerij over de menselijke mogelijkheden: om ons te bevrijden was het nodig dat de Zoon onder ons kwam en de menselijke natuur aannam uit de maagd Maria. Jezus brengt ons niet bij de hoogte waar toe het menselijk ras kan opklimmen. Hij brengt ons bij de diepte waarin God wilde afdalen.

Actueel?

Wanneer we deze twee punten op ons in laten werken, wordt snel duidelijk dat we ons niet al te gemakkelijk van deze dingen af kunnen maken. Immers: ook vandaag kun je van vele zijden kritische opmerkingen horen over het Oude Testament. En de manier waarop in kerkelijke kring gesproken wordt over

Titelblad van
deel één van
het theologisch
woordenboek van
Kittel uit 1933

Immers: ook
vandaag
kun je van
vele zijden
kritische
opmerkin-
gen horen
over het
Oude Testa-
ment



Dietrich Bonhoeffer
de absolute
tegenhanger van
Grundmann

Hebben velen niet onbewust een beeld van Jezus dat vergelijkbaar is met het beeld dat Grundmann oproept: Jezus als verkaar tegenstander van de Joodse godsdienst?

het Jodendom, is regelmatig weinig verheffend. Hebben velen niet onbewust een beeld van Jezus dat vergelijkbaar is met het beeld dat Grundmann oproept: Jezus als verklaard tegenstander van de Joodse godsdienst?

En wat te denken van de huidige discussie over Jezus Christus? Steeds meer horen we dat Jezus 'gewoon mens' was en dat het erom gaat dat wij Hem nadoen, achter deze Joodse man aan gaan. Dan is er een wissel om en is Jezus uiteindelijk niet meer dan een ideaal dat wij na dienen te streven. Vandaag is het dan hip om Hem vooral als gelovige Jood aan te duiden. Over een poosje zal Hij dan wel weer met andere kleuren getekend worden. Als Jezus vooral niet meer beleden mag worden met de klassieke begrippen, is daarmee ruimte geschapen om te gaan dromen over de mens en zijn mogelijkheden. Vroeg of laat loopt dat verkeerd af. Want ieder ideaal is in zichzelf potentieel gewelddadig.

In 1932 – dus vlak voor het Derde Rijk – spreekt Dietrich Bonhoeffer op een conferentie. Hij zegt het volgende: *'Is niet in alles wat wij hier met elkaar besproken hebben op schrikbarende wijze duidelijk geworden dat wij niet meer gehoorzaam zijn aan de bijbel? We zijn meer gehecht aan onze eigen gedachten dan aan de gedachten van de bijbel. We lezen de bijbel niet meer serieus, we lezen 'm niet meer tégen ons, maar slechts nog vóór ons'.* Het is naar mijn mening de spijker op zijn kop. Bij Grundmann en zijn instituut zie je hoe ver het kan gaan als mensen de bijbel slechts nog willen horen als bevestiging van eigen gedachten. Als de Bijbel enkel nog gelezen wordt vóór ons. Lezen wij de Bijbel ook nog tégen ons? Of zijn ook wij meer gehecht aan onze eigen gedachten dan aan wat de Bijbel ons zegt? En laten we ons tot de orde van de Schrift roepen? Daarin komt God mijn leven niet opleuken of een dimensie eraan toevoegen, daar ligt God niet in het verlengde van wat ik zelf ook al lang meende en vond. Dan hoor ik

over Gods 'ja' tegen de mens dat klinkt op Golgotha. En dat 'ja' klinkt tegen de achtergrond van een 'nee'. Het oordeel wordt voltrokken aan de Zoon. En zo zien we dat slechts langs de weg van een radicale herschepping er leven is voor deze wereld. Gods 'ja' klinkt en dat mag de kerk verkondigen, maar nooit zonder de diepte van het 'nee' dat ook klinkt. Een 'nee' dat in dit leven de gestalte aanneemt van afsterven, bekering. Van datgene doen wat je vanuit jezelf niet zou doen: God en de naaste liefhebben.

Verder lezen en meer weten

Primaire literatuur:

- E. Fromm, *Das Volkstestament der Deutschen. Ein Geleitwort zu der vom „Institut zur Erforschung des jüdischen Einflusses auf das deutsche kirchliche Leben“ herausgegebenen Botschaft Gottes*, Weimar 1940
- W. Grundmann, *Die Gotteskindschaft in der Geschichte Jesu und ihre religionsgeschichtlichen Voraussetzungen*, Weimar 1938
- W. Grundmann, *Wer ist Jesus von Nazareth*, Weimar 1940
- W. Grundmann, *Jesus der Galiläer und das Judentum*, Leipzig 1941
- W. Grundmann, *Aufnahme und Deutung der Botschaft Jesu im Urchristentum*, Weimar 1941
- E. Hirsch, *Deutsches Volkstum und evangelischer Glaube*, Hamburg z.j.
- E. Hirsch, *Das Wesen des Christentums*, Waltrop 2004 (=E. Hirsch, *Gesammelte Werke* 19)
- G. Kittel, *Die Judenfrage*, Stuttgart 1933
- L. Müller, *Deutsche Gottesworte*, Weimar 1936

Secundaire literatuur:

- R. Deines (e.a.), *Walter Grundmann. Ein Neutestamentler im Dritten Reich*, Leipzig 2007
- G. Denzler/ L. Siegele-Wenschkewitz (Hrsg.), *Theologische Wissenschaft im „Dritten Reich“*, Frankfurt am Main 2000
- W. Fenske, *Wie Jesus zum »Arier« wurde.*

Auswirkungen der Entjudaisierung Christi im 19. und zu Beginn des 20. Jahrhunderts, Darmstadt 2005

- S. Heschel, *The Aryan Jesus. Christian theologians and the Bible in Nazi Germany*, Princeton/Oxford 2008
- V. Lubinetzki, *Von der Knechtsgestalt des Neuen Testaments. Beobachtungen zu seiner Verwendung und Auslegung in Deutschland vor dem sowie im Kontext des "Dritten Reichs"*, Münster/Hamburg/London 2000

- P. von der Osten-Sacken (Hg.), *Das Mißbrauchte Evangelium. Studien zu Theologie und Praxis der Thüringer Deutschen Christen*, Berlin 2002
- L. Siegele-Wenschkewitz (Hgin.), *Christlicher Antijudaismus und Antisemitismus*, Frankfurt am Main 1994

http://de.wikipedia.org/wiki/Walter_Grundmann

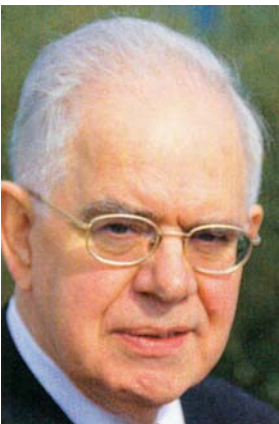
‘Opdat zij barmhartigheid verkrijgen.’

Israëlvisie en – werk van de Gereformeerde Gemeenten

F.W. van der Rhee

Inleidend

De titel van dit artikel is ook de titel van een gedenkboek dat is uitgegeven door het Deputaatschap voor Israël van de Gereformeerde Gemeenten. Ter gelegenheid van het twaalfeneenhalfjarig bestaan heeft men een prachtig vormgegeven boek uitgegeven. Daarin wordt



teruggekeken op het werk dat het deputaatschap namens het kerkverband onder het Joodse volk verricht. Na een voorwoord

van ds. C.J. Meeuse volgen 6 artikelen, waarin verschillende kanten worden belicht.

Dit boek werd aan ons deputaatschap uitgereikt tijdens een ontmoeting met afgevaardigden vanuit de Gereformeerde Gemeente. Was het vorig jaar de beurt aan de Geref. Kerk (vrijg.) om ons in te lichten over hun visie op Israël, dit jaar ontmoetten we broeders uit de Gereformeerde Gemeenten om datzelfde te doen.

Ontstaan

De bezinning voor de taak van de kerk ten aanzien van Israël is pas laat ontstaan binnen de Gereformeerde Gemeenten. In 1995 ontstond er voor het eerst een apart deputaatschap, dat zich bezighield met het werk onder het Joodse volk. Voor die tijd bestond er al wel een commissie. Die was echter

De bezinning voor de taak van de kerk ten aanzien van Israël is pas laat ontstaan



F.W. van der Rhee